TOPOGRAPHISCHE EN GEOGRAPHISCHE BESCHRIJVING

DER

LAMPONGSCHE DISTRIKTEN,

DOOR

DEN KAPITEIN DER INFANTERIE, GEDETACHEERD BIJ DEN GENERALEN STAF,

F. G. STECK,

VAN 1853 TOT 1855 BELAST MET DE TOPOGRAPHISCHE OPNAME DER LAMPONGSCHE DISTRIKTEN.

De Lampongs. Het zuidelijke gedeelte van het eiland Sumatra wordt de Lampongs genoemd, ofschoon voor het gedeelte, dat ten westen van het Barissan-gebergte ligt, die naam bij het Gouvernement niet meer gebezigd wordt, daar het onder het bestuur der ass.-residentie Benkoelen staat.

De naam "Lampong" beteekent drijvende, of ook wel aangespoelde gronden en in dit opzigt is die naam, ten minste voor het oostelijke gedeelte dier districten, bijzonder wel gekozen.

Grootte. De Lampongsche distrikten beslaan eene oppervlakte van ± 480 geographische mijlen.

Ligging. De Lampongs zijn besloten tusschen 4⁰ en 6⁰ Z. Br. en 104⁰ en 106⁰ O. L., gerekend door Greenwich.

Volgens mijne opname ligt het noordelijkste gedeelte op 3⁰ 41′ Z. Br. en 105⁰ 24′ O. L., zijnde eenigzins beneden de vereeniging van de rivier Batang Hari met de Masoedjie.

Het oostelijkste punt op 4⁰ 43′ Z. Br. en 105⁰ 57′ 75″ O. L. namelijk de Tanjong Sepoetie, omtrent 1½ paal benoorden de monding van die rivier.

Het zuidelijkste punt op 5⁰ 57′ Z. Br. en 104⁰ 47′ O. L., namelijk de Tanjong Tjina.

Het westelijkste punt op 5° 7′ Z. B. en 103° 25′ O. L., namelijk de Goenoeng Skintjouw.

De grootste lengte, van Tanjong Toea tot Moeara Batang Hari, bedraagt 33½ geographische mijlen, en de grootste breedte, van het meer Saroedja tot Tanjong Telok Baroe, bedraagt 22½ geographische mijlen.

Grenzen. De Lampongs grenzen ten noorden aan de residentie Palembang (distrikt Kommering Ilier), ten oosten aan de Java zee, ten zuiden aan de Straat Sunda en ten westen aan de ass.-residentie Benkoelen (distrikt Kroë) en aan de residentie Palembang (distrikten Blalouw en Kommering Oeloe).

De grens is volgens Gouvernements-besluit dd. 1 Junij 1824 N°. 18 (*Staatsblad* 1824, N°. 27) op de volgende wijze tusschen de Lampongs en Palembang bepaald:

> "Aanvankelijk van zee door de rivier Masoedjie tot aan "Matta Waloe, vandaar in eene denkbeeldige lijn tot aan "de uitwatering van het spruitje Toeba in de rivier Pi-"sang en voorts door deze rivier tot aan haren oorsprong "uit het meer Saroedja. Vervolgens weder in eene denk-"beeldige lijn over den top van den berg Poengkou, over "den heuvel Mandah en over den Pomatang Tiengaman "tot de Boekiet Pasagie."

Deze grensbepaling is van het meer Saroedja af foutief.

Van het meer Saroedja kan de grens niet in eene denkbeeldige lijn eerst over den top van den berg Poengkou en dan over den top van den heuvel Mandah loopen, want de voet van laatstgenoemden heuvel wordt door het meer Saroedja bespoeld en de berg Poengkou (die een geheel onbeduidende heuvel moet zijn, daar geen der inlandsche hoofden, welke ik bij de opname van dit gedeelte der grens bij mij had, mij dien berg kon aanwijzen) moet, zoo hij wezenlijk bestaat, in elk geval ten zuiden van den goenoeng Mandah liggen.

Het vervolg der grens schijnt gewijzigd te zijn, — want, zoo als zij bij Gouvernements-besluit bepaald is, zoude een groot gedeelte van het landschap Blalouw bij de Lampongsche distrik-

ten behooren, terwijl dit landschap geheel onder het bestuur der residentie Palembang ressorteert.

Volgens de mij gewordene opgaven van inlandsche hoofden loopt de grens van den top van den Goenoeng Mandah in eene zuid-oostelijke rigting tot aan het punt, waar de rivier Pila zich met de rivier Giham vereenigt; vervolgens in eene bijna zuidelijke rigting door de zoogenaamde Boeroen Glom naar den top van den Pomatang Tiengaman of Peningaman; van daar in eene regte lijn naar den top van den Goenoeng Abong en van dien berg volgt zij de waterscheiding, die door de keten gevormd wordt, welke den Goenoeng Abong met den Goenoeng Skintjouw vereenigt.

Van den Goenoeng Skintjouw af aan grenzen de Lampongs aan de ass.-residentie Benkoelen. De grenslijn volgt de kruin der keten, welke van dien berg naar het zuidoosten loopt, tot aan den oorsprong van het riviertje Harro; langs die rivier tot aan haar uitwatering in de Samangka rivier, vervolgens die rivier afwaarts tot aan de Moeara Laaga en nu die laatste rivier opwaarts tot aan haar oorsprong op het Barissan-gebergte. Van hier af aan tot aan de Tanjong Tjina wordt de grens gevormd door de kruin van het Barissan-gebergte.

Luchtgesteldheid. De luchtgesteldheid der Lampongsche distrikten wordt aan de stranden der Lampongs en Samangka-baai gematigd, zoowel door de daar heerschende zeewinden, alsook door de nabijheid van het gebergte.

Het noordelijke strand der Samangka-baai (vooral de omstreken van Borné) en het westelijke strand der Lampongsbaai tot Telok Betong hebben, door de in de nabijheid liggende moerassen en koraalbanken, een ongezond klimaat, — ofschoon Telok Betong, wat vroeger als een der ongezondste plaatsen in de Lampongs beschouwd, in den laatsten tijd zeer veel gewonnen heeft, vooral door de doelmatige verbeteringen, die de tegenwoordige gezaghebber bevorderd heeft, tot bevordering van de zindelijkheid der plaats.

De thermometer staat daar gemiddeld:

'smorgens.....75° F.
'smiddags.....87° „
's avonds......80° „

Langs de geheele oostkust is de luchtgesteldheid over 't algemeen vochtig en warm, wat vooral toegeschreven moet worden aan de uitgestrektheid van aangeslibden grond en aan de strandmoerassen en de digte bosschen.

Het klimaat wordt daardoor ongezond, en vele ziekten, vooral hevige koortsen, zijn het natuurlijke gevolg daarvan.

In de hoogere en meer naar het midden des eilands gelegene streken is de dampkring veel koeler en niet ongezond, doch ook daar kan de hitte dikwijls ondragelijk zijn. Naar de zeer onregelmatige waarnemingen, die aldaar door mij hebben gedaan kunnen worden, teekent de thermometer van Fahrenheit 'smorgens gemiddeld 65°, 'smiddags 84° en 's avonds 75°; de nachten zijn dikwijls koud en guur, zoodat mij meer dan ééns eene wollen deken zeer van pas kwam, terwijl mijne koelies rondom een vuur gelegerd waren.

De moussons zijn in de Lampongs zeer onregelmatig; gedurende het geheele jaar door wisselen regens en droogte af; — men kan echter aannemen, dat vooral in de maanden December, Januarij en Februarij de regens de overhand hebben, vooral in het gebergte; de rivieren zijn dan sterk aangezwollen en zetten het lagere oostelijke gedeelte zoodanig onder water, dat het, al houden ook de zware regens in Februarij of Maart op, in Mei of Junij eerst weder begaanbaar wordt.

Gesteldheid van den bodem. Het terrein moet in de Lampongs in twee soorten onderscheiden worden, en wel het oorspronkelijke en het alluviale.

Als het eerstgenoemde kan beschouwd worden al het terrein dat westelijk ligt van de lijn, getrokken van den Oemboel Masoedjie over Mengala, Siringkebow naar Assahan, vervolgens de Sekampong-rivier af tot aan de monding van de rivier Peningahan, die rivier opwaarts tot aan den voet van het gebergte en vervolgens langs dien laatste tot aan het zeestrand.

Ofschoon in dit terrein, zooals bijna overal in het vlakke land van Sumatra's oostkust, ook alluviale gronden gevonden worden, zoo komen zij toch in topographisch opzigt niet meer in aanmerking. Het terrein is tot aan den voet van het gebergte meestal vlak, of wel van zachte heuvelketenen doorsneden; de rivieren hebben diepe ravijnen gevormd, die over 't algemeen steile wanden hebben, dikwijls met eene helling van 35° à 40°. Ook vindt men groote vlakten, vooral in het Toelang Bawangsche, die in de regen-mousson door de rivieren overstroomd worden en dan uitgestrekte meeren vormen, bevaarbaar met vlotten of kleine praauwen; in de goede mousson zijn het moerassen, waar wel voetpaden doorheenloopen, die echter slechts te begaan zijn, wanneer men van eenen bekenden gids voorzien is.

Al het terrein, oostelijk van de boven beschrevene lijn gelegen, is alluviaal en geheel ongeschikt voor militaire operatiën. Het terrein ligt aan vele plaatsen onder den waterspiegel der zee, de vloed dringt palen ver in het land, en zoowel de nimmer uitdroogende moerassen als de verdamping van het achterblijvende zeewater ontwikkelen miasmen, die het onmogelijk maken, dat men zich lang daar kan ophouden.

Dit terrein is bijna geheel onbebouwd en de communicatie heeft alleen langs de rivieren door middel van praauwen plaats; slechts een voetpad bestaat er, van Mengala naar kampong Dinté, op den regter-oever der rivier Toelang Bawang, waar zich eene lage heuvelketen hier door het land uitstrekt tot aan het strand der zee, waar zij eindigt in den berg Abahabang.

Ook tusschen de rivieren Sepoetie en Pengadoengan is het land hooger gelegen en wordt heuvelachtig bij de kampong Soerabaya ilier, even boven de vereeniging dier beide rivieren gelegen.

Eindelijk verheft zich nog op dit terrein een op zich zelf staande bergrug, de Boekit Imbong genaamd, tusschen de rivier Soeroep en het zeestrand, beginnende bij kampong Assahan en eindigende bij de Moeara Pennat.

De grond is vooral in de hoogere streken der Lampongs wel vruchtbaar, echter wordt hij, daar de rivieren, zoo als boven gezegd is, meestal in diep uitgespoelde beddingen loopen, alleen door den vallenden regen bewaterd; hieraan is het dan ook toe te schrijven, dat men slechts hier en daar in het hooger liggende gebergte en aan de kusten van de Lampongs en Samangka-baai sawah-velden vindt.

Wanneer men de bovenlaag — humus — doorgedrongen is, komt men meestal op eene laag roode, met zand doormengde kleiaarde, die, — waar zij bloot ligt — vooral in den regentijd het marcheren zeer moeijelijk maakt; in het hoogere gebergte is deze kleiaarde veelvuldig met steenen doormengd. — De vetste gronden echter liggen langs den voet van het hoofdgebergte, waar de regens eene massa van vergane plantenstoffen aanspoelen. Op enkele plaatsen, waar de rivieren den grond bijzonder diep uitgespoeld hebben, komt onder de kleiaarde eene laag van kalkachtig zand voor, doormengd met koraal en kleine witte schulpen.

Gebergte. Het Barissan-gebergte, dat van de rivier Laaga af de grens en tevens waterscheiding is van de Lampongs met Benkoelen, loopt in eene zuidoostelijke rigting tot aan het zuidelijkste punt der Lampongs, waar het eindigt in den Tanjong Tjina. Dit gebergte komt bij den inlander ook wel voor onder den naam van "Boekit Sawah."

De Goenoeng Abong is het voornaamste toppunt (Gebirgsknoten), dat in de Lampongs voorkomt.

Ten noordoosten gaat eene keten van daar uit, die de waterscheiding vormt tusschen de rivieren der distrikten Toelang Bawang en Sepoetie; de voornaamste toppen, die daarin voorkomen, zijn:

de Soedoe-Soedoe,
Inas,
Lakka en
Bodjo.

Ten noordwesten gaat eene keten, die bij den Goenoeng Tin-

gaman of Peningaman eindigt en de grens tusschen Blalouw en de Lampongs vormt. Van deze keten loopen verscheidene takken in noordoostelijke rigting, waarvan de voornaamste Goenoeng Deba genoemd wordt.

Ten westen loopt eene hooge keten van den Abong en brengt dien berg met den Goenoeng Skintjouw in verband; van dien laatsten berg eene keten loopt in zuidoostelijke rigting en tot aan de rivier Harro de grens vormt tusschen de Lampongs en Benkoelen; van hier af aan loopt zij zeer regelmatig af, tot dat zij zich eindelijk in de vlakte verliest, waar zich de rivieren Samangka en Somoong vereenigen.

Eene tweede keten loopt van den Goenoeng Skintjouw door het landschap Blalouw in noordwestelijke rigting, vereenigt zich met den afval van den Goenoeng Gigok en vormt het stroomgebied der rivieren Samangka en Oempoe.

De Goenoeng Gigok staat noordoostelijk in verband met den Goenoeg Mandah, van wiens top zich eene zacht afloopende heuvelketen tusschen de rivieren Oempoe en Pisang uitstrekt.

Eindelijk loopt van den Goenoeng Abong eene vierde keten in zuidelijke rigting en vormt de waterscheiding tusschen de op deze bergen ontspringende rivieren, welke zich van den eenen kant in de Samangka-baai storten, en die van den anderen kant naar de oostkust en de Lampongs-baai vloeijen.

Wanneer men deze laatste bergketen volgt, zal men opmerken, dat zij in haar begin vrij regelmatig en ook tamelijk gelijk hoog loopt, zich regts en links in kleinere armen uitstrekkende, die wederom onderling de waterscheiding tusschen de op de hoofdketen ontspringende rivieren vormen.

Hare voornaamste toppen zijn:

a. De Goenoeng Oeloe Sepoeti, van wiens top een rug in noordoostelijke rigting tot aan den Goenoeng Tangkia Tjéran loopt en zich daar in verscheidene kleine takken splitst.

Deze keten vormt de waterscheiding tusschen de rivieren Sepoetie en Pengaboean.

b. De Goenoeng Oeloe Sekampong, van wiens top insgelijks

eene keten in noordoostelijke rigting loopt tot dat zij zich bij den Goenoeng Gemoening in verscheidene takken splitst.

Zij vormt de waterscheiding tusschen het stroomgebied der rivier Sepoetie en dat der rivier Sekampong.

c. De Goenoeng Tangkamoes, ook wel Keizers- of Samangkapiek genoemd.

De Tangkamoes, een uitgebrande vulkaan, verheft zich, vooral van zee uit gezien, als een majestueuse kegel tot 7206 Rijnl. voeten boven den waterspiegel der zee.

Naar het oosten en zuidoosten staat hij door eene vrij hooge en zeer steile bergketen in verband met de bergen Ratteh en Telok. Diezelfde keten splitst zich in verscheidene takken, die zich geheel onregelmatig over het schiereiland, dat door de Samangka- en Lampong-baai gevormd wordt, uitstrekken en waarvan de voornaamste toppen zijn:

de Goenoeng Limouw,
〃 〃 Kokossan,
〃 〃 Ketjawang,
〃 Pomatang Poetie,
〃 Goenoeng Soeloe of Soela,
〃 〃 Gomok,
〃 〃 Batoe Serangka,
〃 Pomatang Goendang,
〃 〃 Boebaran,
〃 Goenoeng Tangka of berg van Pidada,
en 〃 〃 Begat.

De hoogste van deze toppen is de Tangka, die volgens Zollinger 6200 Rijnl. voeten heeft.

Het overige in de Lampongs voorkomende gebergte staat meer geïsoleerd, en hiervan zijn de voornaamste toppen:

De Ratté, insgelijks een uitgebrande vulkaan, die ten westen, zoo als boven gezegd is, met de keten, die van den Tangkamoes naar het oosten loopt, in onmiddellijk verband staat; van hem gaan twee steile en hooge ruggen naar het zuiden, terwijl naar het oosten zijn voet aan den voet van het

Telok-gebergte grenst. Zijne hoogte is volgens Melvill van Carnbee 4950 Rijnl. voeten, hetgeen echter veel te gering is, daar zijne toppen hooger dan die van het Telok-gebergte zijn.

De Telok-berg (Lampong-piek), insgelijks een doode vulkaan, staat geheel geïsoleerd ten westen van Telok Betong; hij heeft naar alle zijden eene zachte helling. Naar het oosten strekt zich die helling het verste uit, gaat achter Telok Betong om en eindigt bij de rivier Balouw, die ten oosten van Telok Betong in de Lampongs-baai vloeit. Zijne hoogte bedraagt volgens Melvill van Carnbee 7000 Rijnl. voeten.

De Radja Bassa [1], ook een uitgebrande vulkaan, op het kaapland gelegen, dat door de Java-zee en de Lampongs-baai gevormd wordt; zijne hoogte bedraagt 4270 Rijnl. voeten.

Ten westen loopt hij zeer regelmatig af tot aan het zeestrand; ten zuiden loopt een hooge steile bergrug, wiens westelijke zijde steil naar zee afvalt, terwijl de oostelijke zich met zachte glooijingen in de moerassen der oostkust verliest; de rug eindigt bij de zuidelijkste spits van dit schiereiland, de Tanjong Toea of zoogenaamde Varkenshoek.

Ten oosten verliest zich zijn voet in de daar aangespoelde gronden en moerassen der oostkust; en ten noorden loopt een zijner ruggen zacht af tot bijna aan de Sekampong-rivier; — deze rug staat weder door eenen westelijken tak in verband met het gebergte, dat van de Blantong-baai af tot voorbij de Moeara Balouw zich in het oosten der Lampongs-baai verheft, zijnde daarvan de hoogste top de Loeboe Iti of Goenoeng Tarahan.

Dit gebergte loopt, in zachtere hellingen overgaande, tot aan de Sekampong-rivier, en men kan als zijn westelijken voet, waar het niet meer door de Lampongs-baai bespoeld wordt, het riviertje Balouw beschouwen.

De Pomatang Matta Waloe, een geheel geïsoleerde heuvel, die ten noorden van Boemie-agong ligt en zoo genaamd wordt, omdat op zijnen top acht verschillende rivieren haren oorsprong

---

[1] Zie het Vervolg n°. 1.

hebben. Deze heuvel vormt door zijnen westelijken en oostelijken afval de waterscheiding tusschen de rivieren Kommering en Masoedjie.

De beide aan de oostkust voorkomende heuvels zijn Imbong en Mahabang, waarvan reeds boven verder gewag is gemaakt.

De aangrenzende zee, baaijen en straten. Wanneer wij over de aangrenzende zee in beschouwingen treden, zoo komen hier vooral in aanmerking de twee groote inhammen, die de Straat Sunda ten zuiden der Lampongs vormt. Zij zijn in vorm en grootte bijna gelijk en voeren de westelijke den naam van Samangka- of Keizers-, en de oostelijke dien van Lampongs-baai. De laatste komt ook wel voor onder den naam van Telok-baai, dat echter, daar Telok *baai* beteekent, een pléonasme is.

De Samangka-baai bespoelt het distrikt Samangka, hare kusten zijn over 't algemeen steil, rotsachtig en gevaarlijk te genaken, en de weinige ankerplaatsen of kleinere baaijen onveilig. Eene uitzondering hierop maakt de Kaloembaijang-baai, die, vooral voor kleinere vaartuigen, eene goede en rustige ankerplaats aanbiedt.

De overige baaijen, die nog in aanmerking kunnen komen, zijn:
ten oosten de Kiloangbaai;
ten noorden de reede van Bornei en
ten westen de Tampang-baai.

Geheel het tegendeel van de Samangka-baai zijn de stranden der Lampongs-baai, die meestal vlak en gemakkelijk te naderen en van eene menigte van inhammen en goede ankerplaatsen voorzien is.

De voornaamste zijn:
t. W. de Peper-baai (slechts bevaarbaar voor praauwen),
de Pedada-baai,
de Poendo-baai, } beiden met zeer veilige ankerplaatsen, zelfs voor groote schepen.
de Ratté-baai, }
de Oerong-baai,
t. N. de Reede van Telok Betong en
t. W. de Blantong-baai en
de Reede van Paloeboe of Sekeppel, deze ook slechts voor kleinere vaartuigen bevaarbaar.

De Lagundy-baai of Telok Patappan wordt door het eiland Lagundy bezaar gevormd en is insgelijks eene veilige ankerplaats.

De Laboean-baai, door het eiland Seboekoe en de daarvoor liggende eilandjes Omang Omang en Poeloe Pandjang gevormd, kan alleen voor kleine vaartuigen in aanmerking komen, daar hare grootste diepte 5 à 6 vademen bedraagt.

De geheele oostkust [1] is vlak en zelfs zoo laag, dat op vele plaatsen bij vloed het water 1 tot 2 palen ver in het land dringt.

Zij is van de kampong Soemoer af tot aan de Moeara Masoedjie geheel onbegaanbaar.

Langs de geheele kust zijn groote modderbanken, vooral voor de uitwateringen der rivieren.

De voornaamste of meest in gebruik zijnde ligplaatsen voor grootere schepen zijn:

Tusschen het Noord-eiland en de Gezusters en bij de Zutphensche eilanden, tegenover de kampong Soemoer.

De straat Lagundy is de eenige straat van belang, die voorkomt; zij is ± 2 mijlen breed en heeft een zeer goed vaarwater; niettegenstaande dat, is zij bij zuidelijke of zuidwestelijke winden zeer gevaarlijk te passeren.

Eilanden. De eilanden, die bij de Lampongs behooren, zijn:

In de Samangka-Baai: Laboean, Aijoe, Tonkalie en Toedjoe.

In de Lampongs-Baai: Poeloe balak, tengah en kitjil (in de Pedada-baai gelegen), Kelappa, Satengah, Kadogan, Kalagian, Mahitam, Tegal, Lahoe, Tambikel, Tankil, Koeboer, Pomogottan, Passarang, Tjondong tinggie, Tengah en Pandjang, Kraanvogel, Tiga, Mankoedoe en Paloeboe.

De eilandengroep van Lagundy wordt gevormd door Lagundy bezaar en kitjil, Sakka, Sassaran, Patappan, Mongoman en Oentjal.

---

[1] Zie het Vervolg n°. 2.

In de Straat Sunda: Krakatou, met lang-eiland en verlaten eiland.

Sebessie met Poeloe banjak en Seboekoe met Seboekoe kitjil, Pandjang en Omang Omang.

De eilandengroep, welke bekend is onder den naam van de Zutphensche eilanden, en die gevormd wordt door de eilanden Rimouw, Kandang, Sindoe, Kelapa, Tandjoerah, Toea en Toempal.

Langs de Oostkust. Logok, de Drie Gezusters en Noord-eiland.

De meesten dezer eilanden zijn bergachtig en met zwaar bosch begroeid.

Laboean, Krakatou en Sebessie zijn drie vulkanen, die vroeger in werking geweest zijn; van het eerste is zulks, zelfs bij overlevering, niet bekend; Krakatou heeft zijne laatste uitbarsting in 1680 gehad en Sebesie eenige jaren vroeger.

De kegelvormige toppen der meeste op deze eilanden voorkomende bergen duiden genoegzaam op hunnen vulkanischen oorsprong en blijkbaar zijn het de hoogst uitstekende punten der vulkanische keten, die van Sumatra naar Java loopt.

Bijna al deze eilanden zijn bebouwd, vooral met peper en boomwol en, waar het de gesteldheid van den grond toelaat, ook met klapperboomen. Slechts weinige zijn voor vast bewoond. Meestal gaan de bewoners van de omliggende kustplaatsen naar de eilanden, wanneer zij hunne ladangs en tuinen aanleggen en wanneer zij oogsten. Zij hebben dan spoedig eenige hutjes opgeslagen, die zij, als de oogst binnen is, weder verlaten.

Vroeger hebben vele dezer eilanden tot schuilhoeken voor de zeeroovers gediend, vooral Lagundy en de Zutphensche eilanden, maar in de laatste jaren heeft men bijna niets meer van hen gehoord.

Eenige dezer eilanden staan bij den Lamponger ter goeder faam als bijzonder gezond, vooral Sebezie, Kalagian, Kadogan en Laboean en dienen zij, vooral bij uitbrekende epidemische ziekten, als toevlugtsoord voor de bevolking.

De eilanden Krakatou en Seboekoe daarentegen hebben juist de tegenovergestelde faam, en er wordt zelfs door vele menschen beweerd, dat het op deze eilanden niemand langer dan 14 dagen volhouden kan, zonder door koortsen aangetast te worden. Krakatou wordt gebezigd als het gewone verbanningsoord voor Lampongsche misdadigers.

Rivieren. Wanneer wij den loop van het in de Lampongsche distrikten voorkomende gebergte nagaan, en de waterscheidingen, die door hetzelve gevormd worden, in oogenschouw nemen, zoo kunnen de Lampongs ten opzigte der hydrographie in drie hoofddeelen gesplitst worden.

1°. De wateren, die ontspringen tusschen het Barissan-gegebergte en de keten, die van den Goenoeng Abong af naar het zuiden loopt en die zich allen in de Samangka-baai ontlasten.

2°. De wateren, die van de beide ketens ten westen en zuiden van den Goenoeng Abong uitgaande, alsmede van die, welke aan den oostelijken kant van het gebergte Loeboe Itie en Radjah Bassa ontspringen en zich in de Java-zee ontlasten.

3°. De wateren, die van de westelijke kanten van den Radjah Bassa en Loeboe Itie, van den oostelijken en zuidelijken kant van den Telok-berg en Ratté, en de oostelijke kanten van het Tangka-gebergte komen en zich in de Lampongs-baai ontlasten.

Wij zullen elk dezer afdeelingen afzonderlijk beschouwen en volgens de diverse stroom-gebieden in onder-afdeelingen splitsen.

I. Rivieren, die zich in de Samangka-baai ontlasten.

1°. Van het zuidoostelijke punt der baai af tot Bornei.

De rivier Napal ontspringt op den Goenoeng Tangka en stort zich bij den kampong Napal in de Kaloembaijang-baai. De rivier Pakoe. De rivier Oembar ontspringt op den Goenoeng Tangka en is een geduchte bergstroom, die door spoedig opkomende banjiers wel gevaarlijk worden kan, daar niet alleen een gedeelte der wegen, die van Sangie naar Napal en Pertibie voeren, maar zelfs lange streken in de bedding van die rivier dikwijls overloopen. Nadat hij de rivier Lenior

Gendar heeft opgenomen, wordt de Oembar breed en diep en valt spoedig daarop in zee.

De rivier Pertibie.

De rivier Sepoeti.

De rivier Limouw ontspringt uit twee kleine meeren in het Poelouw-gebergte en stort zich bij Pakanda in zee; ook deze rivier kan gevaarlijk worden door zijne sterke en snel opkomende banjers.

De rivieren, die op de zuidzijde van den Tangkamoes ontspringen, zijn onbeduidend als rivieren, echter hoogst nuttig voor de bevolking, die ze in honderde kleine waterleidingen splitst, waardoor aan hunne sawah's altijd het noodige water kan toegevoerd worden. De voornaamste is de Biné awang.

2⁰. De Samangka-rivier ontspringt in het Palembangsche landschap Blalouw, op den Goenoeng Gigok; vormt van de Moeara Harro tot aan de Moeara Laaga de grens tusschen de Lampongs en Benkoelen en vloeit van daar in zuidoostelijke rigting tot waar zij zich bij Bornei in zee ontlast.

Zij neemt eene menigte kleine riviertjes zoo regts als links in haren loop op.

Haar voornaamste zijtak echter is de rivier Somöong; zij voert haar al de rivieren toe, die westelijk en zuidelijk van de ketens ontspringen, welke van den Goenoeng Abong naar het zuiden en westen loopen.

Nadat de Samangka-rivier de Somöong heeft opgenomen, verdeelt zij zich in honderde grootere en kleinere takken en vloeit door een moerassig en boschrijk terrein, dat zij in de regenmousson geheel onder water zet.

De rivier is op de hoofdtakken bevaarbaar; men moet echter wel bekende loodsen hebben, ten einde niet telkens vast te varen, en nog kan zulks met den besten gids geschieden, daar door omgevallene boomen, drijvende eilanden en andere hinderpalen dikwijls de oude vaart versperd en een nieuw kanaal geopend wordt.

3⁰. Van Bornei af tot aan Tanjong Tjina. Dit zijn alle kleine

onbeduidende riviertjes, die voor een groot gedeelte slechts, wanneer het in het gebergte regent, water hebben. De voornaamste zijn: de rivier Betong en de de rivier Tiram.

II. Wateren, die zich in de Java-zee ontlasten.

De ketens, die van den Goenoeng Abong noordelijk en zuidelijk loopen, werpen, zoo als boven beschreven is, verschillende zijtakken af, waardoor als 't ware vier hoofdrivier-distrikten gevormd worden, die wij nu elk afzonderlijk zullen beschouwen.

1°. Het gebied van de Masoedjie.

Deze rivier ontspringt op eenen kleinen heuvel, Matta Waloe genaamd, en vloeit in 't begin in eene bijna zuiver oostelijke rigting; zij wordt al spoedig vrij diep en loopt tusschen steile oevers, gevormd uit zand- en kleigrond: bij den thans verlatenen Oemboel Masoedjie neemt de rivier eene noordelijke rigting aan, die zij behoudt tot daar, waar zij zich met de rivier Batang Hari vereenigt, als wanneer zij eene zuidoostelijke rigting aanneemt, die zij tot aan hare monding blijft behouden.

Bij den Oemboel Masoedjie is reeds ebbe en vloed te bespeuren en geeft naar omstandigheden het verschil van den waterstand van $\frac{1}{2}$ tot $\frac{3}{4}$ voet; van hier af aan is de rivier reeds bevaarbaar voor kleine praauwen; zij blijft echter nog altijd doorwaadbaar en min of meer steile oevers behouden. Nadat zij zich met de Batang Hari vereenigd heeft, wordt zij bevaarbaar voor grootere praauwen en neemt zij allengs toe in diepte en breedte; de steile oevers houden op en eindelijk vloeit zij als een breede en drabbige stroom door uitgestrekte bosschen van nipa en kajoe api-api, die zij bij banjers, of, wanneer de vloed het hoogste is, tot ver in het land onder water zet, zoodat aan eenen weg, of zelfs eene landing, niet te denken valt.

Bij zijne monding is deze rivier ± 700 ellen breed en van 2 tot $2\frac{1}{2}$ vademen diep. Voor de rivier ligt eene zandbank, die echter met hoog water gemakkelijk te passeren is, terwijl bij laag water de invaart het digtst onder den zuidelijken wal genomen moet worden.

De Masoedjie neemt eene ontelbare menigte beken op, zoo

van den regter als linker kant; de meesten verdienen echter naauwelijks dien naam, daar zij, uit moerassen komende, in de oost-mousson, of wanneer langen tijd geen regen gevallen is, uitdroogen. Als zijtakken van de rivier kunnen hier alleen in aanmerking komen.

1°. De Soengei Bayan, die van het zuiden komende, zich eenigzins boven den verlaten Oemboel Masoedjie met de hoofdrivier vereenigt.

2°. De Soengei Batang Hari, die uit het Palembangsche komende, zich beneden den Oemboel Toengal Djaiva met de Masoedjie vereenigt. Deze rivier staat volgens het zeggen der inlanders door zijtakken met de rivieren Itam en Kommering in verband, zoodat men met kleine vaartuigen uit de Masoedjie tot Palembang kan komen, waarvoor, naar gelang het water hoog of laag is, van 5 tot 8 dagen tijd wordt gevorderd.

2°. Het gebied van de Toelang Bawang.

Deze rivier, de grootste in de Lampongsche distrikten, wordt uit verschillende takken gevormd. Het zijn de rivieren Oempoe en Bezay, die na hare vereeniging den naam van Waay Kanan, en de rivieren Soengkei en Rarem, die na hare vereeniging den naam van Waay Kirie aannemen; — eerst wanneer de Waay Kanan en Kirie zich vereenigd hebben, ontvangt de rivier den naam van Toelang Bawang.

a. De rivier Oempoe.

Zij ontspringt op den Goenoêng Skintjouw en neemt links de rivieren Tahamie, Giham en Pisang op, en buitendien zoo links als regts eene groote menigte kleine beeken. Zij is van Tanjong Batoe af bevaarbaar voor praauwen van 2 à 3 koyangs.

Eenigzins boven Tanjong Batoe is een vrij hooge waterval, Raman genaamd, die natuurlijk de vaart breekt, ofschoon de Oempoe verder opwaarts weder bevaren wordt, echter slechts met kleine sampans of vlotten van bamboes zamengesteld.

Nadat de rivier de Giham opgenomen heeft, bereikt zij reeds eene breedte van 40 à 50 Ned. ellen en eene diepte van 1 tot 2 vademen; zij heeft steile oevers, die meestal uit zand en klei-

aarde bestaan en slechts bij de kampong Karang Agong breekt zij door eene laag rotsen, die uit zandsteen bestaat; hier zijn de oevers loodregt en hebben eene hoogte van 50 tot 60 voeten.

b. De rivier Bezay.

Zij heeft haren oorsprong op den Goenoeng Abong; zij neemt eene menigte beken op, waaronder echter geene beduidende. De voornaamste zijn op den regter-oever de Sala Djoela en op den linker de Broha en Temmeda.

Eerst van de kampong Kota Boemie af is zij bevaarbaar voor grootere praauwen, terwijl verder op slechts kleine kanoës of vlotten gebezigd worden; hare oevers zijn over het algemeen niet zeer steil, maar kenmerken zich door bijzondere vruchtbaarheid.

c. De Waay Kanan vloeit in eene westelijke rigting tot waar zij zich met de Waay Kirie vereenigt. — Zij is bevaarbaar voor groote praauwen tot 5 koyangs toe en in de westmousson, bij hoog water, zelfs voor 10 koyangs praauwen. De rivieren, die zij in haren loop opneemt, zijn klein en allen onbevaarbaar. De voornaamste zijn: regts de Saroepa en de Nakou en links de Temmeda en Moeara Boeloe. De oevers blijven bij voortduring steil en worden al meer en meer modderig; zij zijn moeijelijk te beklimmen, vooral na hoog water of aanhoudende regens.

d. De rivier Soengkei.

Deze is de kleinste der hoofdrivieren, welke den Toelang Bawang vormen; zij ontspringt insgelijks op den Goenoeng Abong en neemt in haren loop eene menigte kleine rivieren op. De voornaamste zijn regts de Baroe, Toeba, Toelang Mas, Meloengoen en Paya galis, links de Toelang Boeloe en Toelang Boeyot.

Al deze rivieren komen uit een bergtak, die zich van den Goenoeng Abong noordelijk uitstrekt, en hebben een sterk verval; zij zijn wegens hare ondiepte geheel ongeschikt voor de vaart met grootere praauwen, en de Soengkei zelve wordt eerst van Toelang Bawang af bevaarbaar voor praauwen van

1 à 2 koyangs, en bij lange droogte in de oostmousson moeten zelfs deze praauwen dikwijls langen tijd op hoogeren waterstand wachten, ten einde hunne reis te kunnen vervolgen.

e. De rivier Rarem.

Een snelvloeijende, heldere bergstroom, die insgelijks op den Goenoeng Abong ontspringt. Zijn hoofdtak is de rivier Abong, die op den Goenoeng Deba ontspringt, het riviertje Reno links en de rivier Sabo regts in haren loop opneemt.

De noemenswaardige rivieren, die de Rarem voor hare vereeniging met de Abong nog opneemt, zijn: de Galing en de Sesan, beide regts, van den Soedoe-Soedoe komende.

De Abong en Rarem zijn voor hare vereeniging wel hier en daar voor kleine kanoe's bevaarbaar, maar eerst na de vereeniging wordt de Rarem voor praauwen van 1 à 2 koyangs en van Poengak af ook voor nog grootere praauwen bevaarbaar. Alvorens zich met de Soengkei te vereenigen, neemt de Rarem nog links de rivier Mehra en regts de rivieren Koenjayan en Padekran op.

f. De Waay Kirie vloeit in eene noordwestelijke rigting tot hare vereeniging met de Waay Kanan.

De veelvuldige en beduidende kronkelingen en bogten, die zij maakt; het onmerkbaar verval, dat zij heeft, maar vooral de bijna onafgebrokene aaneenschakeling van moerassen en kleine rawah's of binnenmeertjes, die bijzonder langs den regter oever digt bij de rivier gevonden worden, kenmerken het lage en vlakke terrein waardoor deze rivier vloeit.

Zij is bevaarbaar voor 10 koyangs praauwen, zelfs in de oostmousson. Alvorens zich met de Waay Kanan te vereenigen, neemt zij nog links de rivieren Papan en Gomal op.

g. De Toelang Bawang.

Deze stroom vloeit eerst tot Bakkong Oedik in eene westelijke, vervolgens bijna tot Moerassa in eene noordelijke en dan weder tot in zee in eene westelijke rigting.

Zij is tot Mengala voor de grootste praauwen en kleine schoeners bevaarbaar, ja ik geloof, dat het kleinere charter

onzer stoombooten zonder moeite die kampong zoude kunnen bereiken.

De oevers zijn in het begin nog altijd steil, en de regter oever is steeds dominerend; van Moerassa af verliezen zich de hooge oevers allengskens en bij opkomenden vloed, die hier reeds zeer voelbaar is en een verschil van 2 voet à $2\frac{1}{2}$ voet in den waterstand te weeg brengt, staan de belendende bosschen reeds onder water en zijn niet meer begaanbaar; nadat de Toelang Bawang de Pidadarivier heeft opgenomen, verliezen zich eindelijk de oevers geheel en al in de met nipa en kajoe api-api begroeide moerassen.

Bij deszelfs monding is die stroom over de 1000 Ned. ellen breed, en heeft eene diepte van 4 à $4\frac{1}{2}$ en 5 vademen. Vlak voor de monding liggen eenige koraalrotsen, die bij laag water zigtbaar worden, verder naar buiten ligt eene groote zandbank, die zich naar het zuiden tot aan de Tanjong Serdang uitstrekt. Tusschen dezelve en den vasten wal echter wordt door den sterken stroom eene geul gevormd, die meestal 4 tot 5 vademen water heeft.

3o. Het gebied van de Sepoetie.

De Sepoetie ontspringt op den Goenoeng Oeloe Sepoetie en baant zich eenen doortogt tusschen de bergen Tangkid Tjenang en Tjaran; van Negrie Kapayongan af wordt zij reeds voor kleinere praauwen bevaarbaar, van Negara Boemie af, is zij niet meer doorwaadbaar, en bij Goenoeng Soghie, waar zij den grooten weg doorsnijdt, heeft zij reeds eene breedte van ± 50 ellen. Van Kommering (eenigzins boven Goenoeng Soghie gelegen) af, wordt zij reeds met praauwen bevaren van 2 à 5 koyangs, en nadat zij even boven Seringkebow de Pengaboean opgenomen heeft, is zij voor 10 koyangspraauwen, en in de westmousson zelfs voor schoeners bevaarbaar.

Wat van de gesteldheid der oevers van de Toelang Bawang gezegd is, moet ook van deze en van alle andere groote rivieren der Lampongsche Distrikten, die zich in de Java-zee storten, gezegd worden.

Tot aan de kampong Boeyot is ebbe en vloed duidelijk voelbaar.

Zij neemt in haren loop een groot aantal rivieren op, waarvan de voornaamste zijn:

a. links:

De Pengaboean ontspringt insgelijks op den Goenoeng Oeloe Sepoetie, en wel zoo digt bij de rivier Sepoetie, dat een Billoboom, die de bronnen dezer beide voorname rivieren beschaduwt, zijne vruchten aan den eenen kant in deze aan den anderen kant in gene rivier laat vallen.

Zij is van Kapoean af bevaarbaar voor kleine praauwen, bereikt bij Tarabangie, waar zij den grooten weg doorsnijdt, eene breedte van ± 60 ellen en wordt van daar aan met 5 koyangs praauwen bevaren; even boven Sering-kebow valt zij in de Sepoetie.

Zij neemt, behalve eene menigte kleinere rivieren, in haren loop op, links de Lampoyang en regts de Penandingan en Kapoean.

De Troessan ontspringt aan den voet van den gebergterug, die van den Goenoeng Abong noordoostelijk loopt, neemt verscheidene rivieren in haren loop op, waarvan de voornaamste de Gloetom, Bias en Boering zijn. Zij wordt bij Goenoeng Batin, waar zij den grooten weg doorsnijdt, bevaarbaar voor kleinere praauwen en vereenigt zich even boven de monding van de Sepoetie met die rivier.

Deze rivier wordt zeer weinig bevaren, daar behalve Goenoeng Batin slechts hier en daar een enkele oemboel aan haar oever ligt; hare oevers worden over het algemeen voor onvruchtbaar en ongezond gehouden.

b. regts.

de Bobéan;

de Kertayang, welke de rivier Henda in haren loop opneemt;

de Wahaya, die op den Goenoeng Gemoening ontspringt en de rivier Gloegay in haren loop opneemt;

de Kommering;

de Alim;
de Boering;
de Sossang en
de Pengadoengan.

Deze laatste rivier ontstaat uit de zamenvloeijing van de rivier Batang Hari, die de Raman en Toelong Ballak opneemt, en de rivier Soeka Tanah, die de Mahara en Bratja opneemt. Al deze rivieren en nog meer kleinere ontspringen in het lage terrein tusschen de rivieren Alim en Sekampong.

De Batang Hari en Soeka Tanah zijn alleen in de regenmousson voor kleinere praauwen bevaarbaar, nadat zij zich echter vereenigd en de Pengadoengan gevormd hebben, wordt de rivier breed en diep en is van Ranto Djaya af, waar ebbe en vloed reeds zeer sterk voelbaar zijn, voor 10 koyangs praauwen bevaarbaar.

De Pengadoengan vereenigt zich met de Sepoetie, een weinig beneden de rivier Troessan.

De monding van de Sepoetie heeft bij hoog water eene diepte van 3 tot 3½ vademen; vóór dezelve ligt eene groote modderbank, die zich ten zuiden ver langs de kust, tot bij de zoogenaamde Tanjong Sekoppong, uitstrekt en alleen bij hoog water gepasseerd kan worden, en dan wel het gemakkelijkste van het noorden af binnenkomende.

Even binnen de monding is een zeer veilige en ruime ligplaats, zelfs voor groote vaartuigen; de diepte aldaar is van 5 tot 7 vademen.

4o. Het gebied van de Sekampong.

De Sekampongrivier ontspringt op den Goenoeng Oeloe Sekampong; zij is aldaar meer bekend onder den naam van Waay Illahan.

Op den Goenoeng Poelouw ontspringt de rivier Poelouw, die behalve andere kleine rivieren ook de rivier Teboe opneemt, welke laatste, op den Tangkamoes ontspringende, de wateren toevoert, welke op den noordelijken kant van dien berg hunnen oorsprong hebben.

Nadat de Poelouw en de Illahan zich vereenigd hebben, neemt de rivier voor goed den naam van Sekampong aan.

Tot hier bijna westelijk geloopen hebbende, verandert die rigting nu in eene noordelijke, die de rivier behoudt tot bij Tiga Nennang, waar zij den grooten weg doorsnijdt en eene breedte van ± 70 ellen heeft. Hare rigting verandert nu weder in eene zuidoostelijke, die zij blijft bijbehouden tot aan hare monding.

De linker zijtakken van de Sekampong zijn allen zoo onbeduidend, dat men hun naauwelijks den naam van beken kan geven; daarentegen worden haar van de regterzijde de wateren toegevoerd, die op de noordelijke kanten van de bergen Ratté, Telok, Loebae Iti en Radjah Bassa ontspringen.

De voornaamste dier rivieren zijn: — de Sema, van den Ratté komende, die in haren loop de rivieren Taboe, Enda en Watas opneemt, welke op den Goenoeng Telok haren oorsprong hebben.

de Toelong Poetie;

de Kendies, welke de rivieren Illahan en Napal opneemt;

de Njilley, welke de rivieren Gale, Djoerok, Tanjongan en Rellan opneemt;

de Karang;

de Soeka Djaya, met de rivieren Sollan, Kalang en Natal.

Al deze rivieren, van de Njilley af aan, ontspringen op den Goenoeng Loeboe Iti.

En eindelijk de Batoe Payong, die op den noordelijken kant van den Goenoeng Radja Bassa ontspringt en benevens de Peningahan en Ballak al de andere kleine wateren [1], die op den noordkant van den Radja Bassa ontspringen, aan de Sekampong toevoert.

De Sekampong kenmerkt zich van zijnen oorsprong af tot omstreeks 2 uren beneden Assahan door eenen zeer sterken val, waardoor tevens buitengewone stroomsnelheid ontstaat. Ge-

[1] Zie het Vervolg, N°. 3.

heel het tegenovergestelde der andere Lampongsche rivieren, die naar het oosten vloeijen, is zij veelvuldig met zware rotsen en groote rolsteenen bezaaid, breekt op verschillende plaatsen door rotsen heen en vormt zoo doende eene menigte van watervallen, waarvan de voornaamste zijn: de Djoeroep Halangan Ratoe; hier vermindert de rivier in ééns van eene breedte van 60 à 70 ellen tot 15 ellen en dringt met een vervaarlijk geraas tusschen énorme rotsmassa's en steenblokken door. De andere waterval is even beneden Tiga Nennang, waar de rivier in hare volle breedte insgelijks over hooge rotsen heenstort, een val die, hoewel slechts in het klein (vooral wat de hoogte des vals aangaat) veel overeenkomt met den Rhijnval bij Schaffhausen.

De derde gevaarlijke plaats is tusschen de kampongs Batoe Badak en Boenkok, waar de rivier, zonder juist eenen waterval te vormen, tusschen steile, hooge en rotsachtige oevers ingeperst wordt en met bliksemsnelheid over à fleur d'eau liggende rotsen heenstroomt.

Het is natuurlijk, dat door deze en nog meer andere kleinere watervallen, deze rivier slechts gedeeltelijk bevaarbaar is; nogtans brengen de menschen uit het gebergte bij bijzonder hoogen waterstand hunne boschproducten met bamboezen vlotten, die zij met bijzondere vaardigheid weten te besturen, tot Assahan en slechts zelden hoort men van ongelukken.

Van Assahan aan wordt de rivier bevaarbaar voor 10 koyangs praauwen, en neemt nu ook meer het karakter aan der bovenvermelde, naar de Oostkust stroomende rivieren. Hare monding is ± 150 ellen breed, regts en links daarvan bevinden zich uitgestrekte zand- en modderbanken, de geul echter, waar de rivier doorheen breekt, blijft tot ver in zee 6 tot 7 vademen diepte behouden. Bij heldere lucht kan men van hier het eiland Poeloe Kali (ter reede van Batavia gelegen) zien, en het traject tot die reede wordt bij eenigzins gunstigen wind in 24 uren gedaan.

Kort voor dat men de monding van de rivier bereikt, heeft

men twee goede ankerplaatsen, zelfs voor grootere schepen, Laboean Ratoe en Soemoer Koetjin genaamd.

De laatste plaats is vroeger een berucht verblijf en schuilplaats van zeeroovers geweest, die hier eene versterking aangelegd hadden, waarvan de overblijfselen nog te zien zijn (1847). In de laatste jaren heeft men echter niets meer van hen vernomen.

Tusschen de uitwatering van de Sepoetie en Sekampong loopen nog eenige kleinere rivieren in zee, welke haren oorsprong gedeeltelijk in de tusschen de twee voornoemde rivieren gelegene moerassen en gedeeltelijk op den Goenoeng Imbong hebben. Het zijn:

De Pennat, welke de riviertjes Tjanipang Passiek, Enda Sakka, Arang en Soeroep opneemt, — deze rivier komt alleen in aanmerking, omdat zij eene breede en diepe monding heeft, waar groote praauwen eene veilige ligplaats vinden, bij de zoogenaamde Laboean Joepara.

De Maringey is voor kleine praauwen bevaarbaar van hare monding tot aan de Tanjong Diwa Menning.

De Nibong heeft aan haar monding eene ankerplaats voor grootere vaartuigen, Bansa Limouw genaamd; ook die plaats werd vroeger bij voorkeur door de zeeroovers als schuilhoek gebezigd.

De Njilley is onbevaarbaar.

De laatstgenoemde drie rivieren ontspringen op den Goenoeng Imbong.

III. Rivieren, die zich in de Lampongsbaai ontlasten.

Langs den oostelijken kant der baai valt het gebergte zoo steil naar zee af, dat de wateren, die daar ontspringen, slechts onbeduidende beken zijn, die men overal doorwaden kan. Hare beddingen zijn bezaaid met rolsteenen; het water is zuiver en de loop snel. Bij regen komen banjers zeer spoedig op, zijn echter ook bijna gelijktijdig met het ophouden van den regen verdwenen.

De rivieren, die langs den westelijken kant in zee vallen, zijn meestal aan de zoo even beschrevenen gelijk; toch zijn hier eenige die van meer beteekenis zijn.

1°. De Telokrivier, welke al de wateren die op den oostkant van den Goenoeng Telok ontspringen opneemt.

De voornaamste zijn:

de Pampangan;

de Doerian Tebing en

de Penjawatang.

Zij is niet bevaarbaar, echter binnen hare monding vinden kleinere vaartuigen eene veilige ligplaats; haar water is helder en tevens bekend èn om zijnen goeden smaak, èn omdat het zoo lang bewaard kan worden, wat hoofdzakelijk aan de vele ijzerdeelen, die het bevat, moet toegeschreven worden; alle vaartuigen dan ook, die ter reede van Telok Betong ten anker komen, voorzien zich hier van versch water.

2°. De rivier Saboe stort zich in de Ratté-baai en is slechts bij hare monding zeer diep en modderachtig.

3°. De Ratté ontspringt aan den zuidkant van den Goenoeng Ratté; zij kan met kleine sampangs en sloepen bevaren worden tot aan de Kampong Sangie, en is de grootste rivier langs deze kust.

Met haar vereenigen zich de rivieren:

a. Dammar Katjang, die haar de wateren toevoert, die op den zuidkant van het Telok-gebergte ontspringen.

b. De Loeboe Aroes, die haar de wateren toevoert, die op den westkant van den Goenoeng Ratté ontspringen.

c. De Pinang, die haar de wateren toevoert, die op de noordelijke kanten van het Tangka-gebergte ontspringen.

4°. De Sangie (niet te verwisselen met de Ratté, welke ook wel Waay Sangie genoemd wordt).

5°. De Poendo;

6°. De Pedada en

7°. De Bawang.

De laatste drie rivieren ontspringen aan den westelijken kant van het Tangka-gebergte; zij zijn onbeduidend en niet bevaarbaar en kunnen alleen in de west-mousson of bij zware regens hinderlijk zijn voor de passage.

Warme bronnen. Warme bronnen komen in de Lampongs veelvuldig voor en overal, waar men den naam van "Illahan" vindt, kan men overtuigd zijn, dat zij in de nabijheid bestaan, dan wel dat, als het eene rivier is, die den naam draagt, dezelve in de nabijheid van warme bronnen ontspringt.

De voornaamste zijn:

De warme bronnen bij Kategohan en Negrie.

Omtrent deze zie hierachter de beschrijving van Telok Betong en deszelfs naaste omstreken.

De Illahan bij Natar. Zij liggen voorbij den 13den paal, op omtrent 100 ellen oostelijk van den grooten weg. Aldaar bevindt zich eene opene, bijna cirkelvormige plaats in het bosch, waar door de rivier Illahan een klein moeras gevormd wordt. De warme bronnen komen uit eenige in hetzelve liggende rotsen te voorschijn.

Bij eene temperatuur van 85^{0} F. werd de hitte van het water 127^{0} F. bevonden; — het water schijnt veel koolzuur te bevatten; de steenen, tusschen welke het water doorborrelt, zijn rijkelijk met geele oker bedekt.

De warme bronnen bij Kali Anda.

Kali Anda is een kampong aan den noordwestelijken voet van den Radja Bassa, digt aan zee gelegen.

De warme bronnen liggen digt aan en gedeeltelijk zelfs in zee. Het water borrelt tusschen de koraal-rotsen uit 18 à 20 verschillende gaten, waarvan 5 van beduidende grootte; vooral zijn er twee, die door uitspoeling eene soort van kuip gevormd hebben van 2 à 2½ voet diepte en nog stijgt het kokende water dikwijls 1 tot 2 voet boven den rand dezer verdiepingen.

Het water heeft eene zuivere kleur en geprononceerden zwavelsmaak. De hitte was, bij eene temperatuur van 82^{0} F., 135^{0} F.

Een ei was, na eenige minuten er in gelegen te hebben, wel zacht gekookt; het werd echter niet hard.

Bij hoog water worden eenige dezer bronnen door de zee overstroomd en dan is het zeer aangenaam op eenige passen af-

stand te baden. De inlanders maken hiervan gebruik bij syphilitische en huidziekten.

Op den weg tusschen Saboe en Sangie passeert men twee riviertjes, Ayer Assin en Ayer Karang, wier water eenen zilten smaak heeft; — men zeide mij, dat verder op, aan den voet van den boekiet Soela, insgelijks warme bronnen zijn, die ik echter niet bezocht heb, aangezien de weg daarhenen geheel en al digt gegroeid was en ik ook niemand bij mij had, die de juiste ligging wist.

Op den weg van Banjarmassin naar Blalouw liggen zeer merkwaardige zoutbronnen.

13 palen van de Banjarmassin [1] ligt op den regter-oever van de rivier Oempoe, de Koeboek Illahan, de gewone pleisterplaats der inlanders, die naar het landschap Blalouw gaan. — Vlak tegenover, op den anderen oever van die rivier is eene vrije ruimte in het bosch, waar de zoutbronnen zijn.

Zij breken door eene laag grijze, met klei doormengde steenen, die sterk met oker bedekt zijn; oostelijk van dezelve liggen eenige groote, platte mica-rotsen, die ook regts en links langs de rivier verstrooid zijn. — Door 15 groote en nog verscheidene kleinere, in eene regte lijn van het zuiden naar het noorden gelegene openingen, borrelt het water. De hitte is verschillend, en de noordelijkst gelegene zijn de heetste. In deze is een ei in ééne minuut zacht en in 1′ 45″ hard gekookt.

Op bloote voeten kan men op de daarnaast liggende steenen niet staan blijven, hetgeen men bij de zuidelijke en digter bij de rivier gelegene bronnen wel doen kan; ja, daar is het zelfs mogelijk de hand eenige seconden in het water te houden.

Het water heeft niet alleen eenen sterken, zoutachtigen smaak, maar op de steenen, waar het doorheen breekt, formeert het schoone, zuiver witte zout-kristallen, ter dikte van 5 à 6 strepen. De inlanders gebruiken dit zout bij hun eten en ik vond het zeer scherp en smakelijk, zonder eenigen bitteren

---

[1] Zie het Vervolg, N°. 4.

smaak. Nog gebruiken het de inlanders als een middel tegen kropgezwellen.

Ofschoon bijna zonder twijfel in de Lampongs, vooral in het gebergte dat zich van den Goenoeng Abong naar den Goenoeng Ratté uitstrekt, nog meer warme bronnen zullen zijn, zoo is mij evenwel van haar bestaan niets bekend geworden.

Wegen. Het is natuurlijk, dat in een land, wat zoo schaars bewoond en zoo weinig gecultiveerd is, als de Lampongs, de wegen over 't algemeen in een slechten toestand zijn.

Hierbij komt nog, dat de menigte van rivieren aan de bewoners een veel gemakkelijker en met hunnen luijen aard veel meer overeenkomend middel van communicatie aanbiedt, dan de wegen. In een groot gedeelte der beneden-landen, waar gedurende de west-mousson alles overstroomd is, bestaat bijna geene andere communicatie als door de rivieren, en de enkele wegen, die langs deze of van de eene naar de andere rivier loopen, zijn slechte voetpaden, die — om zoo te zeggen — gedurig veranderen.

In het hooger gelegene gedeelte dier distrikten, waar de rivieren, vooral in de oost-mousson, niet meer bevaarbaar zijn, bestaan wel meer wegen, maar ook hier zijn zij slecht onderhouden en is niet altijd het beste terrein uitgekozen. — Gewoonlijk loopen deze wegen over de oemboels (gehuchten), die tusschen twee kampongs liggen, en daar deze gehuchten gewoonlijk om de 2 à 3 jaren verplaatst worden, worden natuurlijk ook de wegen weder verlegd.

Deze omstandigheid draagt er niet weinig toe bij, dat de wegen in zulken slechten toestand zijn.

Wel is waar moeten die wegen, welke van eene kampong naar de andere voeren, elk jaar eenmaal opgeruimd worden, maar daar schijnt niet altijd de hand aan gehouden te worden; ten minste in de laatste jaren stellig niet (1848 tot 1853).

Bruggen bestaan er — behalve op den grooten weg van Telok Betong naar Mengala — bijna geheel niet.

De oliphanten en rhinocerossen dragen er het hunne toe bij,

om de reeds slechte wegen in eenen nog slechteren staat te brengen; zij schijnen bepaalde vijanden van bruggen en dijken te zijn en vernielen dezelve veelal.

Men kan in de Lampongsche distrikten de volgende wegen onderscheiden:

1°. De groote communicatie of Gouvernements-weg, die ter lengte van 84 palen van Telok Betong tot Mengala voert.

Deze weg is goed en voor troepen van alle wapenen bruikbaar. Hij wordt jaarlijks éénmaal goed in orde gemaakt; terwijl de aanliggende kampongs de gebreken, die zich in den tusschentijd opdoen, verhelpen.

In de hoofd-kampongs vindt men kleine huisjes om te vernachten en sedert den laatsten tijd ook stalling voor paarden.

De bruggen zijn naar omstandigheden goed.

Vier groote rivieren passeert men door middel van vlotbruggen.

2°. Wegen, die — daar zij sedert menschengeheugen bestaan hebben en tevens de verbinding tusschen de voornaamste kampongs vormen — aan geene verandering onderhevig zijn.

Deze wegen, die jaarlijks ter breedte van 12 voeten opgeruimd en in orde gebragt moeten worden, zijn, als dit geschied is, meestal zeer goed te paard te passeren.

Spoedig echter gelijken zij door het omvallen van boomen, het wegspoelen of vernielen van bruggen en dammen en door het overal opschietende allang-allang en struikgewas op niets anders, dan een gewoon boschpad, dat men slechts, de ééne man achter den anderen, passeren kan.

De voornaamste dier wegen zijn:

a. De weg, die van Telok Betong langs het zeestrand tot Tarahan, vervolgens door het gebergte over Tandjongan en Tanjong Karie naar Blantong voert.

b. De weg, die van Telok Betong over Kategohan, Lampassin, Goerong, Gebang, Menanga en Saboe naar Sangie voert.

c. De weg, die van Telok Betong over Negrie Katoen, Halangan Ratoe, Negri Sipin en Negara Sakka naar Tiga Nen-

nang voert, en een zijtak van dezelve, die over Koeroengan Java naar Goenoeng Tetahan voert.

d. De weg, die van Blantong uit langs het zeestrand tot Paloeboe, van daar naar Soemoer en om den oostelijken voet van den Radjah-Bassa weder naar Blantong terugvoert.

e. De weg, die van Tarabangie over Léan, Goenoeng Dalam, Soeka Tanah, Tjampang-Passiek, Laboean Ratoe, Tarabangie Loenei, Joepara, Maringey, Nibong, Negrie Agong en Kota Bessie naar Assahan voert.

f. De weg, die van Tarabangie langs den Pengaboean opwaarts tot de kampong Katoen Ilier voert.

g. De weg, die van Goenoeng Soghie langs den Sepoetie opwaarts tot de kampong Segala Meda voert.

h. De weg, die van Blimbangan (een aan den onder *f.* beschreven weg liggende kampong) over Poengok, Toelang Bawang, Kota Boemie Bezay en Karangan naar Boemie Agong voert, met eenen zijtak van Karangan naar Koeroengan Java, in het Palembangsche gelegen; en met eenen anderen zijtak, die van Toelang Bawang de rivier Soengkey opwaarts tot Negara Ratoe, en vandaar over Gedong Batin naar Poeloe Ayoe, aan de rivier Oempoe gelegen, voert.

3°. Wegen, die door uitgestrekte, onbewoonde bosschen, of wel over het gebergte naar andere distrikten voeren, of wel als verbindingslijnen tusschen de sub 2°. beschrevene wegen dienen. Het zijn voetpaden, die men, om het spoor niet te verliezen, niet anders als door wel bekende gidsen geleid, betreden moet. Zij zullen, hoewel ook aan verandering onderhevig, altijd blijven bestaan, niettegenstaande er niets voor onderhoud of verbetering gedaan wordt. Zij zijn voor den enkelen reiziger reeds moeijelijk te passeren, en zouden, wanneer niet eerst voorbereidende maatregelen genomen worden, geduchte hinderpalen voor den marsch van troepen zijn, hoe gering ook hun aantal wezen moge.

---

[1] Zie het Vervolg, No: 5.

Nogtans kunnen deze wegen weder in twee klassen gesplitst worden, en wel dezulke welke alleen door opruiming spoedig door de omliggende kampongs zoover in orde gebragt kunnen worden, dat zij voor den marsch van troepen te gebruiken zijn, en dezulke welke niet dan zonder langdurigen en moeijelijken arbeid in tamelijk goede wegen te herscheppen zouden zijn.

4°. Wegen welke slechts tijdelijk bestaan en naar de oemboels leiden. Het zijn voetpaden, die gedurende den oogsttijd meestal goed in orde zijn, maar bijna van jaar tot jaar veranderen naar gelang de Lamponger de bebouwde gronden verlaat om nieuwe plaatsen te ontginnen.

Eindelijk bestaan er nog al dikwijls voetpaden langs den oever der rivieren; deze zijn echter voor troepen geheel ongeschikt, en in de regenmousson meestal geheel onder water.

Nog zal men, wanneer men in de uitgestrekte wildernissen der Lampongsche distrikten marcheert, opmerken, dat de weg dikwijls door andere voetpaden gekruist wordt, of zich in twee, drie takken verdeelt.

Volgt men één dezer voetpaden, zoo zullen zij of naar eenen grooten Kakaret of Medangboom, of naar een moeras of rivier leiden en daar eindigen.

Deze paden dienen, hetzij voor de kakaret, was, honig en rotting zoekers, dan wel om het gekapte hout naar de rivieren te slepen, of het zijn paden door de oliphanten en rhinocerossen gevormd, welke dieren, zoo als bekend is, eenen zeer geregelden loop hebben.

Deze laatsten zijn gemakkelijk aan hun voetspoor te herkennen, maar de eersten misleiden dikwijls zelfs met den weg bekende gidsen.

Een hoofdvereischte bij eenen marsch door de Lampongs is dus, dat men zich van één of meer ervarene gidsen voorzie, want al kunnen ook zelfs deze, zooals ik gezegd heb, van tijd tot tijd misleid worden, zoo zullen zij ten minste hunne dwaling spoedig inzien.

Indeeling. De Lampongs zijn in vijf distrikten verdeeld:

1°. Telok Betong.

2°. Sekampong.

3°. Sepoetie.

4°. Toelang Bawang en

5°. Samangka.

Behalve Telok Betong, hebben de overige distrikten, volgens de onderscheidene stroomgebieden, die zij bevatten, naauwkeurige grenzen.

1°. Het distrikt Telok Betong. Het grenst ten westen aan het distrikt Samangka zoodanig, dat de wateren, welke in de Samangka-Baai uitloopen, onder het gebied van Samangka, en die, welke in de Lampongs Baai uitstroomen, onder Telok Betong behooren; ten noorden grenst het aan het distrikt Sekampong zoodanig, dat de wateren, welke van de bergen Ratté, Telok, en gedeeltelijk van den Loeboe Iti in de Sekampong rivier zich ontlasten, onder dit laatste distrikt behooren. Tusschen den oorsprong der rivieren Sollan en Soeka Djaya volgt de grens den rug van het gebergte, die de waterscheiding tusschen deze twee rivieren vormt, en loopt regtaan op het punt, waar de rivier Natal zich met de rivier Soeka Djaya vereenigt. Van dit punt loopt de grens in eene ingebeelde lijn tot waar de rivier Batoe Payong zich in de Sekampong rivier stort; vervolgens blijft zij die laatste rivier volgen tot aan haar uitwatering in zee.

Ten oosten grenst Telok Betong aan de Java-zee, en ten zuiden aan de straat Sunda.

Onder het gebied van Telok Betong behooren verder al de eilanden in de Lampongs Baai en onder de oostkust der Lampongsche distrikten gelegen; verder de eilanden Lagundy, Seboekoe, Sebessie en Krakatou, in de straat Sunda gelegen.

Het distrikt staat onder het gezag van eenen regent, die zijn verblijf te Telok Betong houdt.

2°. Het distrikt Sekampong grenst ten westen en zuiden

aan het distrikt Samangka en wel zoodanig, dat de wateren, die van den Oeloe Sekampong en Tangkamoes komende, zich in de Samangka Baai ontlasten, tot dit laatste distrikt behooren. Het grenst ten zuiden verder aan het distrikt Telok Betong, ten oosten aan de Java-zee en ten noorden aan het distrikt Sepoetie, zoodanig, dat al de rivieren, die van den Goenoeng Oeloe Sekampong af tot aan de Danou Kamoening stroomen, tot het laatste distrikt behooren; van Danou Kemoening loopt de grens in eene ingebeelde lijn regt op de Moeara Maringey aan.

Ook dit distrikt staat onder het gezag van den regent van Telok Betong.

3°. Het distrikt Sepoetie grenst ten westen aan het distrikt Samangka, loopende de grens in eene bijna regt zuidelijke lijn van den Goenoeng Abong af over den top van den Goenoeng Oeloe Sepoetie tot aan den top van den Goenoeng Oeloe Sekampong; ten zuiden grenst het distrikt aan het distrikt Sekampong, ten oosten aan de Java-zee en ten noorden aan het distrikt Toelang Bawang zoodanig, dat de waterscheiding tusschen de Toelang Bawang en de Sepoetie tevens de grenslijn vormt, die vervolgens over den top van den Goenoeng Mahabang tot Tanjong Telok Tiram loopt.

Dit distrikt staat onder het gezag van eenen Pangerang, die zijn verblijf te Tarabangie houdt.

4°. Het distrikt Toelang Bawang grenst ten noorden en westen aan de residentie Palembang, ten zuiden aan het distrikt Sepoetie en ten oosten aan de Java-zee.

Het staat onder het gezag van eenen Dhemang, die zijn verblijf te Mengala houdt, en nog eenen sub-dhemang onder zijne orders heeft, die de onderafdeeling Boemie Agong bestuurt en zijn verblijf te Gebang houdt.

5o. Het distrikt Samangka grenst ten noorden en westen aan de residentie Benkoelen, ten zuiden aan de Samangka-Baai, en ten oosten aan de distrikten Telok Betong, Sekampong en Sepoetie.

De in de Samangka-Baai liggende eilanden behooren tot dit distrikt.

Het wordt bestuurd door eenen Depatté, die zijn verblijf te Bornei houdt.

Bestuur. Het bestuur in de Lampongs was vroeger geheel aartsvaderlijk of eene regering van oudsten.

Tegenwoordig kiest de bevolking van eenen kampong één hoofd, dat door den civielen Gezaghebber bevestigd wordt, en alsdan, bijgezeten door de oudsten, de voorkomende zaken regelt en in zaken, waar hij in twijfel is, of waar partijen het niet eens kunnen worden, zich tot het respective distriktshoofd wendt [1].

In de distrikten Telok Betong en Samangka vindt men nog eene soort van onderafdeelingen "Marga" genaamd, die uit de vereeniging van verscheidene kampongs bestaat. Daar staan de verschillende hoofden der kampongs onder hun respectieve Marga's hoofd, en dit onder den regent van Telok Betong of den Depatté van Samangka.

De regent van Telok Betong eindelijk wordt als het hoogste inlandsche hoofd erkend; hij en de overige distriktshoofden worden op voordragt van den civielen Gezaghebber van het Gouvernement in hunne betrekking bevestigd en zij genieten bezoldiging.

Te Seringkebow, in het distrikt Sepoetie, heeft men een Dhemang, die hoofdzakelijk daar geplaatst is, om den smokkelhandel tegen te gaan.

Over het algemeen hebben de Lampongsche hoofden weinig gezag over hunne ondergeschikten.

De straffen zijn gering en kunnen allen door geld afgekocht worden, zelfs de doodstraf door de zoogenaamde wang bangon (bloedgeld).

Bevolking, karakter van het volk.

De Lamponger is van eenen sterken en gespierden ligchaamsbouw, niettegenstaande dat is hij weinig geschikt voor

[1] Volgens anderen vindt men ook hier het Maleische soekoe-bestuur terug

fatigues of werkzaamheden, die eenigzins krachtinspanning vorderen.

Buitengewone trotsch gaat bij hem met groote domheid gepaard; voor vleijerij is hij zeer vatbaar.

Zijne zucht naar rangen, aan welke volgens den bestaanden hadat, eene zekere eerbewijzing verbonden is, is onbegrensd.

Wijdsche titels, zoo als die van Ratoe, Dalm, Pangherang, Radjah enz., enz., zijn het onmiddellijke gevolg daarvan.

Al deze titels zijn te koop, en voor eene zekere hoeveelheid karbouwen, die hij slagt, of eene zekere som, die hij besteedt, kan de gemeene man eenen titel of rang verkrijgen; hiermede gaat niet zelden gepaard, dat hij eenen nieuwen naam aanneemt, even als of daardoor de herinnering aan zijnen vroegeren lagen stand ook geheel en al verdwenen was. Het verdient opmerking, dat de zucht om de namen te veranderen, zich niet alleen tot hun eigen persoon bepaalt, neen — zij strekken deze zelfs uit om dikwijls aan kampongs, rivieren enz. andere namen te geven; en bij de opname in 1853/54 vond ik reeds verscheidene rivieren en ook eene kampong, die sedert 1847, toen de eerste opname plaats had, — van andere namen waren voorzien.

Dit is eene zaak, waar men wel op dient te letten, en zoo het niet mogelijk is die gewoonte te doen ophouden, zoude het stellig doelmatig zijn, dat aan het civiele bestuur van zulke veranderingen werd kennis gegeven, ten einde er op de kaart aanteekening van te houden.

Bij de feesten of volksvergaderingen der Lampongers heerscht eene voorgeschrevene étiquette, die met Spaansche grandezza in acht genomen wordt en de overtreder (al is de overtreding ook in onwetendheid geschied) wordt naar eene bij die étiquette vastgestelde regeling beboet naar gelang van den beganen misslag. Dit gaat zelfs zoo ver, dat — ingeval de dader een vreemdeling is, — de familie, waar hij logeert, voor de boete kan aangesproken worden [1].

---

[1] Zie Tijds. voor Ned. Ind. 1847, 1e deel, en 1852 afl. 3 en 5.

Overigens is de Lamponger in zijnen omgang vrij en ongedwongen.

Hij is zeer gastvrij en eerlijk, ofschoon bedrog in den handel zeer dikwijls voorkomt, hetwelk bij hem als slimheid wordt beschouwd; en als hem dit feit overtuigend bewezen, en hij er voor gestraft wordt, zoo zal hij geen het minste berouw gevoelen wegens de handeling, die strijdig is met onze wetten, maar wel schaamte, dat de tegenpartij slimmer geweest is, dan hij.

Bij de jonge lieden heerscht eene groote vrijheid in den gemeenschappelijken omgang, en de jongelingen toonen aan de schoone sexe eene dienstvaardige voorkomenheid, zoo als ik nog nergens in dezen archipel heb waargenomen.

Hierdoor ontstaat bij hen eene zekere verwaandheid en zucht naar opschik die hen zelfs tot in oudere jaren bijblijft.

De Lampongsche bevolking schijnt mij toe een oorspronkelijk ras en een dier stammen te zijn, die de eerste bevolking van Sumatra hebben uitgemaakt. Tijdens de overheersching der Sultans van Bantam, zijn de Lampongs door tal van Soendanezen, die zich of uit eigen beweging daar vestigden, of naar die landen verbannen werden, bevolkt; — hieraan mag wel de overeenkomst met de zeden en gewoonten der Soendanezen toegeschreven worden, die men in de Lampongs veelal vindt.

Aan de strand- en voornaamste handelsplaatsen hebben zich vele vreemdelingen gevestigd, vooral Boeginezen, Linganezen en Javanen. Chinezen vindt men, behalve te Telok Betong en Mengala, in het geheel niet.

Verhuizingen van geheele familiën hebben op de grenzen met Palembang wel nog eens plaats, ofschoon zelden; het mag vooral daaraan toegeschreven worden, dat het distrikt Toelang Bawang met de Palembangsche distrikten Kommering Oeloe en Ilier vroeger één landschap gevormd heeft, en bij de inwoners dier distrikten niet alleen gelijkheid van zeden en gewoontens, maar ook tusschen vele familiën naauwe bloedverwantschap bestaat.

Huizen. De Lamponger bouwt zijne huizen op zware stijlen, hoog van den grond.

Wanneer het een gegoed man is, dan wordt het geheel van hout getimmerd en gedekt met sirappen, van bamboe gemaakt.

Aan de voorzijde wordt het geschilderd en rijk met snijwerk versierd. De innerlijke indeeling is zeer eenvoudig; — éér groot vertrek, waarin gewoonlijk op de zijden — of alleen aan den eenen kant, — door beschotten kleine kamertjes zijn afgeschoten, die tot slaapplaatsen voor de getrouwde lieden dienen; en onder het dak is gewoonlijk eene rondloopende gaanderij aangebragt, die tot slaapplaats voor de meisjes en bewaarplaats van huisraad, vruchten, gereedschappen, enz. dient.

Achter het huis komt men over eene achtergaanderij, die veelal tot werkplaats der vrouwen dient, in de keuken.

De deuren zijn klein en smal, en hetgeen de Lamponger vensters noemt, zoude beter met den naam van luchtgat bestempeld kunnen worden, want meestal is de opening niet grooter dan dat er juist een menschenhoofd doorheen kan.

Veelal heeft men een valluik in het dak, dat bij mooi weder opengezet wordt om licht en lucht in de anders bedompte woning te geven.

De ruimte onder het huis wordt rondom met klein gespleten hout digt gemaakt, hetwelk naar gelang het droog is, in de keuken verbruikt en door ander vervangen wordt; terwijl de aldus afgeslotene ruimte tot stalling voor geiten, schapen, kippen en eenden dient.

Kampongs. Hunne kampongs leggen zij gewoonlijk in de nabijheid van zulke rivieren aan, welke het geheele jaar dóór water hebben. Van geregelde bouworde weten zij niets; ieder zet zijn huis op, waar hij zulks verkiest, toch vindt men bijna in ieder kampong een vrij plein, en de meeste huizen dan zóó gebouwd, dat zij met het front naar dit plein toe staan.

Midden op dat plein staat de Balei, een langwerpig, vierkant gebouw, dat tot het houden van volksvergaderingen en

feesten, en vooral ook tot logis voor reizigers dient. In de meeste kampongs vindt men eene rijkelijke aanplant van klapperboomen; vruchtboomen zijn schaarsch, maar wel neemt sedert eenige jaren de aanplant van pagger-koffij in de kampongs sterk toe en réusseert zeer goed.

Versterkingen. Versterkte kampongs vindt men alleen nog in de Marga's Radjah Bassa en Waay Orang (distrikt Telok Betong) en in de Marga Waay Blang (distrikt Samangka) en dat wel omdat de bevolking dier marga's nog kort geleden in opstand tegen het Gouvernement en in oorlog met de belendende kampongs was.

Die versterkingen bestaan gewoonlijk uit eenen met bamboe doerie en nopal beplanten wal, voorzien van eene diepe, echter niet breede gracht en een of twee ingangen, zóó smal, dat er slechts één man in 't front door kan. Deze poorten zijn met eene dikke plank van eene bijzonder harde houtsoort gesloten. Maar behalve de aldus versterkte kampongs hebben zij nog één of meer reduits, waar zij bij het naderen van eenen Europeschen vijand hunne vrouwen en kinderen, hunne beste have en goed en eenen ruimen voorraad van levensmiddelen bergen. Deze reduits zijn meestal zoo gekozen, dat zij in hunne natuurlijke ligging hunne voornaamste sterkte hebben.

Zoo moet onder anderen de pangherang Mangkoe-Boemie, hoofd der Marga Waay Orang, op een der ruggen van den Goenoeng Radjah-Bassa eene versterking hebben, die volgens het zeggen der inlanders, onneembaar is. Op den weg daarheen vindt men twee plaatsen, welke zoo steil zijn, dat zij alleen door middel van aangebragte ladders overgetrokken kunnen worden [1]. Uitgehongerd kunnen dergelijke réduits ook niet worden, daar de bevolking dadelijk in hare omgeving ladangs aanlegt, zoodat zij het, even als in de Marga Waay Blang het geval is geweest, jaren lang daar vol kunnen houden.

---

[1] Zie het Vervolg, nº. 6.

Statistiek. De bevolking der Lampongsche distrikten heeft in den laatsten tijd eerder af- dan toegenomen.

Het nomaden-leven, dat vele Lampongers voeren en de Hadat djoedjoer, dat is, dat zij niet trouwen kunnen zonder eenen bruidschat te betalen, mag hieraan wel schuld hebben; echter moet ook nog aangemerkt worden, dat deze distrikten in de laatste jaren veelvuldig door epidemische ziekten, vooral cholera en de kinderpokken, zijn bezocht geworden.

De bevolking van eene kampong leeft gedeeltelijk verspreid in gehuchten, die dikwijls dagen ver van de moeder-kampong verwijderd zijn; dit maakt eene naauwkeurige volkstelling bijna onmogelijk. Ik heb in iedere kampong de telling zoo goed als mogelijk verrigt of doen verrigten en de nevensgaande statistiek is het resultaat daarvan.

De menigte van inlanders, die in de oemboels of op de eilanden wonen, alsook de onwetendheid te dien opzigte van de kampongshoofden, is de oorzaak, dat die statistiek moet beschouwd worden slechts approximatief te zijn.

DISTRIKTEN.	HUIZEN. a)	LAMPONGERS.				VREEMDELINGEN. b)				CHINEZEN.				ARABIEREN.	TOTAAL.
		MANNEN. c)	VROUWEN.	JONGENS.	MEISJES.	MANNEN.	VROUWEN.	JONGENS.	MEISJES.	MANNEN.	VROUWEN.	JONGENS.	MEISJES.		
Telok Betong........	2944	3089	3611	4562	4012	123	84	97	66	26	11	7	3	—	15691
Sekampong..........	634	1604	2114	1962	1398	47	103	113	63	—	—	—	—	—	7404
Sepoetie.............	1346	3555	4918	5380	4009	39	12	17	4	—	—	—	—	2	17936
Toelong-Bawang......	1836	4873	6224	6687	5599	90	152	139	87	2	—	1	1	—	23855
Samangka...........	1213	2014	2172	2971	2684	8	11	11	7	1	—	—	—	—	9879
TOTAAL...	7973	15135	19039	21562	17702	307	362	377	227	29	11	8	4	2	74765 [1]

AANMERKINGEN.

a) Onder deze getallen zijn alleen begrepen de huizen, welke in de kampongs staan, daar die der oemboels te veel aan verandering onderhevig zijn.
b) Hieronder zijn begrepen de vreemdelingen van verschillende eilanden hier uit den Archipel en die zich voor goed ter woon in de Lampongs gevestigd hebben.
c) Bij het opgeven der bevolking onderscheidt de Lamponger slechts getrouwde mannen en vrouwen, jongens en meisjes. Onder de jongens en meisjes wordt alles geteld wat niet getrouwd is, onverschillig of de persoon als grijsaard aan den rand van het graf staat of pas het licht der wereld aanschouwd heeft. Weduwenaren en weduwen blijven onder de getrouwde lieden gerangschikt.

Men zal niet ver misrekenen, wanneer men van de gehuwde mannen $^{2}/_{3}$ en van de jongens $^{1}/_{3}$ als weerbaar beschouwt.

[1]) Door anderen wordt de bevolking op meer dan 100,000 zielen gesteld.

Onderwijs, Religie. Een geregeld onderwijs bestaat niet in de Lampongs. Zoo als de Lampongsche taal eene geheel eigenaardige is, zoo ook is het hun schrift. Het bestaat uit 20 grondteekens, waarvan elk door de bijvoeging van een ander teeken 14 malen eene andere beteekenis verkrijgt; op deze wijze ontstaan 280 verschillende teekens, die voldoende zijn om alle in de Lampongsche taal voorkomende woorden te schrijven.

Het schrift loopt van de linker naar de regter-hand, en men gebruikt bij gebrek van papier jonge groene bamboe, lontarbladen en boomschors; de letters worden met een mesje ingegrifd, of met inkt, die zij uit roet en het sap eener plant maken, geschreven.

Hun schrift kunnen de meeste Lampongers, zelfs vele vrouwen, lezen en schrijven; zij leeren dit gewoonlijk spelende in de jeugd of veelal terwijl zij aan het vrijen zijn.

Ook de hier in den archipel gebruikelijke Maleische taal kan met deze teekens wedergegeven worden en de Lamponger, die deze taal spreekt, verstaat dus ook (zoo hij zijn schrift lezen kan) het in die taal met Lampongsche letters geschrevene.

Alleen aan de strand- en voorname handelsplaatsen bestaan scholen, waar door priesters onderrigt aan de jeugd gegeven wordt in het lezen van den Koran en in het Maleische schrift. Sedert eenigen tijd bestaat eene diergelijke school ook te Tarabangie, opgerigt door den zeer godsdienstigen Pangerang Semporna Djaija Poetie.

Voorname hoofden uit de binnenlanden zenden van tijd tot tijd hunne kinderen naar één dier plaatsen om aldaar in het lezen en schrijven en de voorschriften der Mahomedaansche religie onderwezen te worden.

De Mahomedaansche religie is de algemeen in de Lampongs erkende, ofschoon de meeste Lampongers hare voorschriften kennen noch opvolgen.

Priesters, zoogenaamde Hadjis, vindt men weinig in de Lampongs en dan meestal op de hoofdplaatsen.

De bedevaart naar Mekka wordt hoogst zelden en dan nog

alleen door voorname en rijke hoofden of hunne kinderen verrigt, die er door den eenen of anderen priester toe overgehaald zijn.

De Lamponger is echter in hoogen graad bijgeloovig; zijne bosschen en rivieren, vooral rotsen en oude boomen zijn bevolkt met een tal van geesten en spoken, aan welke hij offert, of wier bescherming en hulp hij inroept. Hij zal in 't bosch niet overnachten alvorens zijn toover-formulier hard opgezongen en vergiffenis gevraagd te hebben aan dezen of genen geest; eerst daarna neemt hij de vrijheid water uit zijne rivier te scheppen of onder de schaduw zijner bladeren te rusten. Hij gelooft aan goede en slechte voorteekens en zal eene reis, een arbeid of ander voornemen opgeven of ten minste uitstellen, wanneer de laatste hem voorgekomen zijn.

Aan zijne graven is hij zeer gehecht.

Zijne voorouders zwerven in de gedaanten van tijgers, olifanten of krokodillen rondom zijne kampong, om hun voormalig verblijf en hunne nazaten voor ongeluk te beschermen.

Wordt een mensch b. v. door eenen tijger vermoord, de ingezeten van de kampong, waartoe de persoon behoorde, verhaalt u met het ernstigste gezigt der wereld, dat het roofdier van eene vreemde streek was overgekomen; — kunt gij hem bewijzen, dat het een in de nabijheid der kampong omzwervende tijger geweest is, dan zal hij u zeggen, dat de vermoorde zich stellig aan den een of anderen misslag heeft schuldig gemaakt en daarvoor door zijnen overgrootvader is opgepeuzeld; is ook dat niet mogelijk, was het slagtoffer b. v. een onschuldig kind, en gij wilt hem overhalen op het roofdier jagt te maken, alsdan zal hij nog al uwe redenen ter neêr slaan door u te antwoorden:

"Wat helpt het dat beest om te brengen, het is een Kramat "en wordt dadelijk weder levend, en zoude het mij dan duur "betaald zetten."

Hoezeer dit bijgeloof tot vermenigvuldiging dier beesten bijdraagt, laat zich wel begrijpen.

Landbouw, *Veeteelt.* De landbouw in de Lampongs bepaalt zich hoofdzakelijk tot de kultuur van rijst, peper en boomwol. Aan de strandplaatsen heeft men veel natte sawah-velden, in de binnenlanden echter nergens. De weinige helling van het terreïn en de diep liggende rivieren zijn dan ook weinig geschikt voor het aanleggen van waterleidingen, een der hoofdvereischten voor de sawah-kultuur. De inlander plant zijne rijst in ladangs. Tot dat einde maakt hij een stuk grond schoon, beginnende met het kleine hout uit te kappen, vervolgens de grootere boomen te vellen en, als alles goed droog is, dezelve te verbranden.

Hij plant gewoonlijk het eerste jaar djagong, katjang en andere veldvruchten, het tweede jaar padie en het derde weder veldvruchten of in de hooger gelegene distrikten kapas.

Is de grond goed, dan plant hij ook wel het derde jaar nog eens rijst en alsdan het vierde kapas.

Deze aard van veldbouw is mede eene der hoofdoorzaken van het zwervende leven der Lampongers. Een stuk grond in het onvruchtbaar midden-gedeelte van Sapoedie heeft, nadat het verlaten is, gewoonlijk 30 à 40 jaren noodig, alvorens het op nieuw kan ontgonnen worden. Wanneer er geen misgewas is, produceren de Lampongs genoeg rijst voor de behoefte.

De peper-kultuur, vroeger eene bron van rijkdom voor de Lampongsche bevolking, of, beter gezegd, voor hunne overheerschers, de sultans van Bantam, is in den laatsten tijd sterk achteruitgegaan; eerst sedert eenige jaren is men weder met het aanleggen van nieuwe tuinen begonnen.

Daarentegen neemt de koffijkultuur toe, zonder dat het bestuur regtstreeks er zich mede bemoeit; de koffijboom wordt als paggerplant in en om de pepertuinen en kampongs aangekweekt.

De teelt van den zijdeworm is ook nog al tamelijk verspreid in de Lampongs; de wormen zijn echter onaanzienlijk en geven eene zeer kleine pop; de verkregene zijde scheen mij ook niet van beste kwaliteit te zijn; zij is geen artikel van uitvoer, maar wordt geverwd en alsdan tot sarongs en slindangs verweven.

De veeteelt staat op een lagen trap en bepaalt zich bij het fokken der buffels, welke men in groote menigte in de Lampongs vindt; al 't andere vee, zelfs geiten en schapen, wordt ingevoerd van Java. De koe (sappie) heeft men geheel niet, men zeide mij, dat zij niet voortteelen wilde; ik betwijfel echter of er wel ooit eene goede proef genomen is.

Paarden zijn er slechts eenige; zij zijn door ambtenaren en officieren van overwal medegebragt en later, bij het vertrek hunner meesters, achtergebleven.

Handel en Scheepvaart. Marktplaatsen. In de laatste jaren zijn in de Lampongs handel en scheepvaart sterk vooruitgaan.

De voornaamste artikelen van uitvoer zijn peper en boschprodukten; onder deze heeft in den jongsten tijd de karet of gom-elastiek eene hoofdrol gespeeld; de overigen zijn verscheidene soorten van damar, rotting, een weinig was en ivoor, boomwol en koffij.

De invoer bestaat in rijst, zout, ijzerwerken, kramerijen, aardewerken en lijnwaden.

Dat de Lamponger bedrog in den handel als slimheid beschouwt, en zich daar eerder op beroemt, dan dat hij er schaamte voor gevoelt, zal nog langen tijd een der voornaamste hinderpalen voor den handel in die distrikten blijven.

De scheepvaart wil niet veel beteekenen, zij is geheel in handen van vreemdelingen, die zich op de hoofdplaatsen gevestigd hebben, want de Lamponger zelf is geen zeeman.

De voornaamste markt- en handelsplaatsen zijn: Telok Betong en Paloeboe, meer bekend onder den naam van Sekeppel in de Lampongs-baai [1];

Bornei, Napal en Sepoeti in de Samangka-baai;

Assahan aan de Sekampong;

Ranto Djaija aan de Pagadoengan;

Seringkebow aan de Sepoetie,

Mengala aan de Toelang Bawang.

---

[1] Zie het Vervolg, n°. 7.

Te Seringkebow is een Demang, hoofdzakelijk met het doel om de belangen van het Gouvernement en van vreemde handelaren voor te staan.

Te Assahan, vroeger een der voornaamste handelsplaatsen, is een inlandsch hoofd met den titel van Sabandar met het toezigt over den handel belast; vroeger werd hij door den sultan van Bantam aangesteld en had nog al magt en invloed, thans is zijn gezag van luttel beteekenis.

Delfstoffen. Het delfstoffenrijk is zeer arm in de Lampongs. In de Oempoe-rivier boven Boemie-Ratoe wordt eenig goud gewasschen; het is echter van slechte qualiteit (Mas moedah) en beloont naauwelijks de moeite van het werk.

Boschwezen. De Lampongs hebben overvloed van mooije en goede houtsoorten, vooral de distrikten Toelang Bawang en Sepoetie komen hier in aanmerking, zoowel om de quantiteit en qualiteit der houtsoorten, die daar gevonden worden, alsook wegens de gemakkelijke wijze van afvoer.

Te Assahan in het Sekampongsche vindt men djattie-bosschen, die echter geheel verwaarloosd worden.

Overigens neem ik de vrijheid te verwijzen op mijn, bij missive dd. 16 September 1854, N°. 35, ingediend Rapport omtrent boschwezen en houtsoorten in de Lampongsche distrikten.

